

ԴԵՊՔԵՐԸ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆՈՒՄ

(ՀՄ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԸ)

Ինչպէս «Վէժ»-ի նախորդ համարում յայտնել էինք, այստեղ կը տանք Հմ. Մանուկեանի յիշատակարանը, ուր առաջ են բերւած օրը օրին գրի առնած դէպքեր ու ապրումներ վանի վերջին օրերի յուզումնալից կեանքից: Մեր մօտաւոր անցեալի պատմութեան համար անգնահատելի նիւթ է այս՝ ա՛յդ շրջանում կատարւած դէպքերն ու գործող դէմքերին հասկանալու համար: Ափսո՛ւս միայն, որ Հմ. Մանուկեանը իր օրագրութիւնը չի սկսել հէնց կովկասից մեկնելու օրից. բերեւս այդ պակասը մէկ ուրիշը լրացնէ:

ԽՄԲ.

1917 թ. Դեկտ. 1, վան. — Երէկ երեկոյեան, Շրջանային Վարչութեան Ժողովն էր: Կազմեցաւ վիճակագրական բիւրօ մը, որու անդամներն են՝ Զաւ. Կորկոտեան, Հմ. Մանուկեան, Ա. Թէրզիպաշեան, Ս. Մեսրոպեան եւ Միք. Տէր — Միքայէլեան: Բիւրոյի պարտականութիւնը պիտի ըլլայ պատրաստել վիճակագրական մանրամասն տախտակ մը եւ Շրջ. Վարչութեան հաւանութեան ենթարկելով՝ անմիջապէս դործադրութեան անցնել:

— Արմ. Մաքսապետեան տուաւ ղեկուցում կրթական գործի մասին, որմէ ետք, որոշեցաւ ուսուցիչներ պատրաստել, նկատի ունենալով, որ շատ տեղեր ուսուցիչները մնացեր են նօթի, տալ անոնց ամսականները՝ փոխառաբար վերցնելով արհեստաւորաց յատկացւած 10,000 ռուբլիէն, մինչեւ Մարմետի ձուկերու վաճառումը, կամ մինչեւ որ Թիֆլիսէն դրամ ստացւի: Նկատի ունենալով նոյնպէս, որ Արեւմտահայ Խորհուրդը 50,000 է յատկացուցեր Վասպուրականի դպրոցներուն, որոնց պիտոճէն 100,000 ռուբլին կանցնի, նաեւ այն պարագան, որ ներկայ խառնակ եւ անիշխանական պայմաններուն մէջ կրնայ ըլլալ որ այդ գումարն ալ չստացւի, որոշեցաւ յանձնարարել Ուսումնական Խորհուրդին, որ եթէ յարմար նկատէ, ուսու-

ցիւներէն 10 հոգի ազատ թողու կոմիսարութեան մէջ պաշտօններ ստանձնելու :

— Պարենաւորման կոմիտէն, որ տուաւ ղեկուցում իր գործերու մասին, խնդիր դրաւ իր անդամներու ռոճիկի մասին՝ նկատի ունենալով որ իրենք իրենց մէջ գործի բաժանում ըրած են՝ Ա. Մաքսապետեանին յանձնած են գործի ընդհանուր կազմակերպումը, մանաւանդ գաւառներու մէջ, Հ. Մարգարեան ստանձնած է քարտուղարութեան եւ գրասենեակի գործերը, իսկ Թէրզիպաշեան՝ օժանդակութիւն երկուքին ալ : Թէրզիպաշեան նկատի ունենալով որ իր ռոճիկի վրա 50 % յաւելում եղած է, որով կը ստանայ 450 բուպլի, առանձին պահանջ մը չըրաւ, Մարգարեան 350 ր. որոշեցաւ, իսկ Մաքսապետեան 550 ր. : Վերջինս դէմոնստրատիւ կերպով մերժեց, ինչ որ չափազանց յոռի ազդեցութիւն թողուց եւ ժողովը դարձաւ սակարկութեան վայր, որու համար բողոքեցի եւ դատապարտեցի ռոճիկի տեսակէտը՝ յայտնելով, որ մենք բոլորս հոս եկած ենք հասարակական գործի համար եւ ոչ թէ հարստանալու : Ի վերջոյ, խընդիրը առկա թողեցաւ, այն յոյսով, որ Կ. Համբարձումեան ժողովէն անկախ կարգադրութիւն ընէ, ինչ որ պահանջեցի եւ սակարկութենէն առաջ :

— Ժողովէն վերջ Գաղաքներու Միութեան հիւանդանոց դացինք, Ժամը 8-ին : Դուրսը խստօրէն կը ձիւնէր : Հացկերոյթի հրաւիրւած էինք, կազմած ի պատիւ Գիներալ Սիլիկովի, որ վաղը պիտի մեկնի : Գիներալը շատ ազնիւ, հայրենասէր, վերին աստիճանի հոգատար հայ մըն է, որ հազիւ հայերէն կը հասկնայ : Ան էր, որ իր բոլոր միջոցներով օժանդակեց մեզ՝ տալով հրացան, ուտեստ եւ ամէն հնարաւորութիւններ, որպէսզի մենք տեղական հայ գունդեր առաջացնենք եւ ճակատի պաշտպանութիւնը ստանձնենք՝ յոյս չղնելով ոռոս զօրքի վրա, որ արդէն քայքայւեր է եւ տուն կը փախչի : Ան էր, որ կարգադրեց ու Պակրանիչնի պուլկը ամբողջապէս հեռացուց Վանէն՝ թողլով, որ վերջինս ըլլայ զուտ հայկական — հայ պուլկ եւ տեղական հայ միլիցիոններ միայն : Գիներալի կենաց խանդավառ բաժակաճառեր արտասանեցան : Խանդավառութիւն էր մանաւանդ մեր սպիտակափառ եւ յստակասիրտ ընկ. Ա. Սահակեան, որ թամադա էր : Յս թաժակ առաջարկեցի երիտասարդ Հայաստանի կենաց, մոխրներէն, աւերակներէն, արեան լիճերէն եւ արցունքի գետերէն, մեր սիրտերէն ու հոգիներէն, մեր բազուկներու հարածներէն եւ մեր հրացաններու բոմբիւններէն յառնող Հայաստանի կենացը :

Կէս գիշեր է : Տուն կը վերադառնամ : Զինի հաստ շերտը բռնեմ է գետինը : Երկինքը պայծառ է : Հոգիս կը թրվոյ երեսայի մը պէս . քանի՞ տարի է , որ ձիւն չեմ տեսեր , սպիտակափառութեանց վրայէն չեմ քայլեր եւ չեմ կծկեր այդ մաքրամաքուր ցուրտին դիմաց : Կը սիրեմ ձիւնը , սպիտակ , անբիծ ձիւնը , Վարազայ լեռն ու Սիփանը , Նեմրուտն ու Գրգուռը , հայրենի լեռն ու ձորը պատող — սարուրող ձիւնը : Հայաստանի ցուրտն ալ քաղցր է , ձմեռն ալ հոյակապ է , ձիւնն ալ երազային է . ժամերով կուզէի քալել ձիւնի մէջ եւ ձիւնով ծածկուիլ :

— Այսօր ժամը 5-ին Ուսումն . Խորհուրդի ժողովին էի : Որոշւեցաւ , որ ես ստանձնեմ դանձապահութիւնը , մինչեւ Մ . Աճէմեան վերադառնայ իր արձակուրդէն : Նոյնպէս ինծի յանձնեցին Վանի եւ շրջակայ գիւղերու դպրոցական դործի հսկողութիւնը , իբր տեսչի : Որոշւեցաւ Շրջ . Վարչութեան ներկայացնել 10 ուսուցչի անուն՝ ջանալով , որ անոնց յարմար պաշտօններ տրւին կոմիսարութեան մէջ :

— Այսօր Գրիգոր տւաւ ինծի Ն . Պասեանի նամակը , որով կը յայտնէր , թէ զինուորական համադումարի մէջ մերոնք առաջարկած են , որ ներկայ մոմէնտին , երբ զինադադարի եւ հաշտութեան հարցը հրապարակ եկած է , հայ ժողովուրդը երեւան դայ իբրեւ ամբողջութիւն եւ դնէ իր քաղաքական պահանջը՝ կա՛մ կեանք եւ կամ մահ նշանաբանով : Այս առթիւ Թիֆլիսի մէջ կազմուելու է Բիւրօներու եւ Կ . Կ .-ի ներկայացուցիչներու ժողով : Երեւանէն մեկնած են Արամ , Ռուբէն եւ Փափազեան :

2 Դեկտ .— Այսօր Արեւմտահայ Խորհրդի նախագահ Փափազեանէն հեռագիր մը ուղղւած էր Թէրզիպաշեանին , որով կը հրաւիրէր Թիֆլիս Դեկտ . 15-ին կայանալիք արտակարգ խորհրդակցութեան : Նոյն հեռագրով Շրջ . Վարչութեանէն ալ ներկայացուցիչ կը խնդրէր : Իրիկունը կայացաւ Շրջ . Վարչութեան ժողով , ուր ներկայացուցիչ շըրկելու խնդիրը թողնւեցաւ վաղւայ արտակարգ նիստին : Կոստին հաղորդեց , որ ինք հեռագիր ստացած է , որով 1300 լէպէլ հրացաններ ալ կը տրամադրւին միլիցիային . հազուստներու համար եւս խոստում եղած էր : Իրիկուն լեռնենց տունը Կոստիի , Գրիգորի , Սամէլի , լեռնի հետ ունեցանք խորհրդակցութիւն , ուր յարմար նկատեցաւ , որ Սամէլ երթայ Թիֆլիս , իբրեւ Շրջ . Վարչութեան ներկայացուցիչ : Գիշերը , ժամը 2-ին հազիւ կըցայ տուն վերադառնալ :

Դեկտ . 3 .— Ռուս զօրքերը արդէն քաշեր են : Քաղաքի մէջ շատ

մը տուներ պարպւեր են : Ոմանք կը թալանւին ու կը քանդւին գիւղացիներու կողմէ :

Այսօր հիւանդ եմ . գլուխս կը ճաթի կարմիր երկաթի նման : Դուրս կելլեմ , ուսուցիչներուն քանի մը վճարումներ կընեմ , կերթամ Շրջ. Վարչութեան ժողովին , ուր չկրնալով մնալ՝ կը վերադառնամ տուն ու կը պառկիմ : Ծամբուն , երեք գինով զինւորներ բաներ մը կը հարցնեն ինծի ետեւէս . չեմ ուզեր աչքս ետեւ դարձնել , բայց կը ստիպւիմ . նոյն պահուն ատրճանակը կը պայթի ետեւս ու կը կարծեմ , թէ սպանեցայ : Ի՞նչ չիմար բան կըլլար , եթէ իրապէս դիպածի զոհ երթայի . կը սարսափիմ այդ մտքէն :

Դեկտ. 5.—Այսօր Թիֆլիս մեկնեցան Սամէլ եւ Թէրղիպաշեան :

Դեկտ. 6.— Կը դգամ , որ դործերով շատ եմ ծանրաբեռնւած եւ ուժերս չեն բաւեր բոլորին ալ հասնելու եւ խղճիս առջեւ հանգիստ ըլլալու համար : Վանի գաւառի (օկրուկ) կոմիսարի օգնական նշանակած եմ Նոյեմբ. 20-էն սկսեալ , Շրջ. Վարչութեան անդամ , վիճակագրութեան բիւրոյի անդամ , պարենաւորման կոմիտէի անդամ , քաղաքագլուխ Թէրղիպաշեանի բացակայութեան անոր փոխանորդ : Ասոնցմէ զատ կազմակերպական զանազան գործեր , նամակներ գրել , ժողովներուն մասնակցիլ , զանազան գործնական խնդիրներ հետապնդել եւ այլն , եւ այլն . ահազին գործեր են , որոնց լծւած եմ ու կաշխատիմ իմովսանն օգտակար ըլլալ : Ներկայիս այնպիսի պատմական օրեր կապրինք , յորում ամէն հայ անհատ պարտաւոր է իր բոլոր կարողութիւնները ի սպաս դնել աղբային գործին . անհատական ցանկութիւններ սլէտք է զոհելն ընդհանուրին : Այս ուղիով գործեր եմ եւ ուրախ եմ , որ կրնամ տակաւին անչեղօքէն երթալ հանրային եւ կազմակերպական անշահախնդրութեան ճամբայով :

Այսօր երեկոն վիճակագրութիւն կազմելու համար ժողով մը ունեցանք , որմէ ետք գացի Լեւոնի մօտ , որ հիւանդ պառկեր է : Կարծես թէ որբացեր է խեղճ տղան . Տիգրան խանը դացեր է . Սամէլ Թիֆլիս մեկնեցաւ եւ ինք մնացեր է մինակ : Կը սիրեմ Լեւոնը իմ ընկերական ամբողջ թափով : Սիրեցի զինք ընկերական սիրով դեռ 1913-ի աշնան , երբ ռալոնական ժողովին առաջին անգամ լսեցի , Պուսէն վերադարձիս , գաւառական գործիչ Լեւոնի անունը : Սակայն , յաճախ կը կուիմ հետը . անգամ մը նա զիս չափազանց վիրաւորեց . քանի մը օր հետը չխօսեցի՝ փոխադարձ վիրաւորանք հասցնելով իրեն :

Դեկտ. 11.— Ամսոյս 5-ին քիւրտեր յարձակելով Առնիս — Արճէշ ճամբուն վրա երթեւեկող սայլերուն վրա՝ տարան 4 եղ : Սայլերը

ԱՐԻՆԵՐՈՒ ԽՈՒՄԻ ՄԸ, ՎԱՆԻ ՄԷՋ, 1918 Թ.

ԳՆԴԱՅԻՐԻ ԽՈՒՄԻ ՄԸ, ՎԱՆԻ ՄԷՋ, 1918 Թ.

ղէնք կը փոխադրէին. անոնցմէ մէկը կոտորած ըլլալով՝ մնացեր էր ճամբան: Ամսոյս 9-ի դիշերը Սորի քիւրտեր յարձակումի փորձեր կը կատարեն Առնիս — Բերկրի ճամբուն վրա:

Քաղաքապետարանի գործերով սկսած եմ հետաքրքրուիլ. խիստ մեծ անկանոնութիւններ եւ խնամիական կապեր իրենց ներկայութիւնը կը ցուցնեն: Մտադիր եմ լաւ մը ուսումնասիրելէ ետք ընդարձակ ղեկուցում տալ կոմիսարութեան կամ Շրջ. Ժողովին: Երէկ իրիկուն երկար խօսակցութիւն ունեցայ Գրիգորի հետ ներքին անցուդարձերու եւ քիւրտական յարաբերութեանց մասին:

Դեկտ. 12. — Երէկ իրիկուն Սօսոյեան Մարզարի տուն ունեցանք ժողով մը, մտերմական եւ սերտ շրջանակ մը ստեղծելու եւ հասարակական գործերու մէջ նեւերելու համար: Ներկայ էին Մ. Օլիկեան, Զ. Կորկոտեան, Մ. Սօսոյեան, Ա. Շիրվանեան, Օր. Անահիտ, Ֆէլդէր Կարապետ, Վ. Թէրզիպաշեան եւ ես: Յանդեցանք դրական եզրակացութեան:

Այսօր Լեւոն յայտնեց ինծի, որ թուրք սպայ մը անցեր է Նոչարի շրջան. տեսնողը եղած է Մուլա Հասանի ուսուսարաններէն մէկը, որ յայտնած է Սիմոնին:

Այսօր առաւօտեան Կովկաս մեկնեցան Ա. Սահակեան եւ Գր. Օհանջանեան: Նորէն գործերը շատ ծանրօրէն կը ճնշեն հոգիս: Առաւօտը, Սղզա ասլոդ երեք ալրի կիներ հաց պահանջեցին ինձմէ պաշտօնատան մէջ: Զո՛ւր անցան բոլոր ճիգերս դանոնք ճամբու դնելու. ուսիպեցայ մեր տունը դրկել եւ մէկուկէս պոքոն տալ անոնց, որպէս զի ասլրին քանի մը օր ալ: Օրհնելով մեկնեցան:

24 Դեկտ. — 10 օրէ ի վեր յիշատակարանիս մէջ ոչինչ դրեցի, որովհետեւ չափազանց դժուար եմ եւ թաղած գործերու մէջ: Ամսոյս 20-ի իրիկուն տեղի ունեցաւ Շրջ. Վարչութեան նիստ, ուր կարգացեցան Թիֆլիսէն դրկած հեռագիրներ պարտադիր զօրակոչի մասին: Շրջ. Վարչութիւնը ընդունեց պարտադիր զինուորագրութեան հրահանգը 19 — 35 տարեկաններու համար եւ կազմեց Զինուորական խորհուրդ՝ միլիցիայի ներկայացուցիչ Գր. Պուլկարացիէ, կոմիսարիատի ներկայացուցիչ Կ. Համբարձումեանէ եւ Շրջ. վարչութեան ներկայացուցիչ Հմ. Մանուկեանէ բաղկացած: Նիստին ներկայ էին՝ Կ. Համբարձումեան, Բժ. Տ. Թովմասեան, Գր. Պուլկարացի, Տ. Պաղտասարեան, Եղ. Վարդանեան, Եղնիկ վարդապետ, Հմ. Մանուկեան, Ն. Յովհաննէսեան, Զ. Կորկոտեան:

(Շարունակելի)